

номски ефекат правног посла који странке хоће. Но његова корисност је махом теориска. У пракси се она ређе јавља, то је и разлог (насупротив тврђењу француског писца Капитана) што су је судска пракса и модерни грађански законици могли мимоићи. Њен практични значај је у томе што се помоћу ње може одредити да ли је неки споразум грађанскоправни или није.

Др. Андрија Гамс

ЛАНГЕОВА ШЕМА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ (ПЛАНСКЕ) ПРИВРЕДЕ

Лангеова анализа социјалистичке планске привреде (1) претставља несумњиво најоригиналније и по утицају најзначајније дело о социјалистичкој планској привреди писано са позиција и концепција грађанске теориске економске анализе. И то из два разлога. Историски, она претставља крај једне дуге дебате која се водила о економској рационалности и уопште могућности једног социјалистичког економског система које је углавном са доктринарних разлога оспаравала либералистичка и неолибералистичка школа на челу са познатим економистом von Mises-ом и његовим једномишљеницима (2). Ланге је окончао ту дебату у прилог социјалистичке привреде. Он је показао да је на теориском плану, и са инструментима анализе грађанске теорије, социјалистичка привреда рационална и могућа бар исто толико колико и капиталистичка. Он је пошао и корак даље. Дајући једну теориску шему социјалистичке привреде, он је показао да је она не само могућа и рационална, већ и рационалнији и економски савршенији систем производње без низа слабости капиталистичке привреде. Суочени са брзим развитком државнокапиталистичких елмената у савременој привреди и све већом интеграцијом привредног живота, многи теоретичари државног, капиталистичког планирања били су инспирисани Лангеовим делом, које се редовно помиње и цитира у делима о диригованој привреди. Посебно су били под Лангеовим утицајем грађански теоретичари који су се занимали за проблеме социјалистичке планске привреде (напр. Dieckinson, Hall, Lerner, Baldwin и др.). Отуда анализа Лангеових погледа изгледа врло интересантна због схватања грађанских концепција о социјалистичкој привреди, на домену економске теорије. Ми ћемо се само задржати на Лангеовој концепцији шеме механизма планирања у социјализму, тј. њеним теориским претпоставкама, јер нам се чини битном за оцену његових погледа.

1. — Лангеов модел социјалистичке планске привреде заснива се на доследној копији шеме тржишне равнотеже у условима потпуне конкуренције, тј. на тржишној цени кратког периода једнакој

(1) O. Lange and Fred M. Taylor: On the Economic Theory of Socialism. University of Minnesota, 1952, III edition.

(2) F. A. Hayek (Ed.): Collectivist Economic Planning. London, 1935.

граничним трошковима производње и тржишној цени дугог периода једнакој просечним трошковима производње. Међутим, у самој шеми потпуне конкуренције извршене су, у њеним претпоставкама, извесне измене које би требало да одговарају измењеној друштвеној структури производње која више нема за основу приватне привредне субјекте нити њихове критеријуме производње. Тако сад економски оптимум, технички изражен у минимуму трошкова производње по јединици производа, нема за претпоставку и економски критеријум максимум профита, већ максимум у задовољавању друштвених потреба које се идентификују са сумом потрошачких жеља изражених у ефективној тражњи на тржишту. Исто тако, технички механизам конкуренције је задржан, тј. цене имају исту техничку улогу као и у условима потпуне конкуренције. Оне су за привредне субјекте фиксирани (тј. имају параметарски карактер), али оне претстављају једини и искључиви основ за привредно понашање тих субјеката. Али односи између привредних субјеката, а нарочито начин формирања тих параметарских цена су, привредно — а видећемо касније зашто „привредно“ — сасвим друкчији од оних друштвених односа који су претпоставка потпуне конкуренције приватних произвођача. Тај однос је, најоупштеније следећи. Постоји централни плански орган који финансира и одређује: (1) укупну суму друштвених инвестиција, на бази дате тражње фактора производње која сума мора да буде довољна да обезбеди ниво пуне запослености свих фактора потребних да задовоље дату тражњу; (2) ниво интересне стопе која треба да буде толика да обезбеди уравнотежење укупне суме датих инвестиција са сумом коју привредни субјекти морају да позајме да би остварили те инвестиције; (3) цене производних фактора (изузев радне снаге) на бази изједначења понуде и тражње тих фактора. За све производне привредне субјекте ове цене које прописује централни плански орган су обавезне и имају карактер слободно формираних цена на тржишту, у условима слободне конкуренције. Само се цене радне снаге и потрошних добара формирају искључиво на тржишту, без посредовања и икакве репресивне улоге било којег структуралног или другог фактора, на бази слободног кретања понуде и тражње. На бази тих елемената цена — оних које формира централни плански орган и оних које се слободно формирају на тржишту рада и потрошних средстава — формирају своје цене производње појединачни привредни субјекти. Поставља се само питање који су критеријуми за одређивање параметарских цена од стране централних планских органа. Поред оних критеријума изнесених у тач. 1—3 оне имају и допунски критеријум: преглед кретања цена радне снаге и потрошних фактора који су посредно изражени у кретању цена производње производних привредних јединица. На тај начин добили смо један уравнотежен, статички систем. Привидно, он је централистички планиран, стварно је потпуно ценетрализован, уколико су параметарске цене планских органа засноване на искључивом критеријуму закона понуде и тражње свих фактора производње. Тада плански органи имају карактер

посредног, *ex post* деловања на законе тржишта, на сукцесивно приближавање и усмеравање квантума друштвене производње према основном закону чији каузални низ лежи у укупној друштвеној тражњи. Овакав систем, по Лангеу, има две битне економске предности над капиталистичком привредом са њеном приватном монополистичко-конкурентном структуром. Прва је што плански органи омогућују за релативно краће време и са мањим бројем сукцесивних приближавања равнотежни положај понуде и тражње односно тржишне цене и трошкова производње, а тиме се у огромној мери спречава расипање производних фактора друштва и остварује њихова рационалнија употреба; друга је што је овакав систем имун од флукуација кризног циклуса захваљујући и измењеној структури својине, засноване на искључивом принципу радних доходака на бази продуктивности рада. То су економски елементи социјалистичког планирања и његове битне предности по Лангеовој шеми, на чије ћемо критичко разматрање сада да пређемо.

2. — Лангеова шема планске социјалистичке привреде садржи примену одређених економских теориских концепција. Њоме се истовремено предлажу и практична решења — механизам деловања планске привреде. Задржаћемо се на оба елемента Лангеове шеме.

Пре свега, треба указати на формализам Лангеове теориске концепције која је карактеристична за такозвану „чисту економију“ (*economie pure*) која при теориској анализи не води рачуна о разликама друштвено-економских структура. Лангеова шема социјалистичке привреде је доследна копија, као што је већ истакнуто, тржишне цене у равнотежи уз претпоставке конкурентне привреде. Ланге брани ову методолошки недопустиву примену напоменом да формална аналогија између расподеле фактора производње и потрошње у социјализму и систему потпуне конкуренције омогућује да научна техника теорије равнотеже (еквистријума) буде подједнако применљива у оба система (*op. cit.* 108). Али тиме његове категорије губе друштвено-економску садржину, а његова анализа престаје да буде предмет економске теорије. Међутим, прелазећи преко своје примедбе о техничком карактеру своје шеме, Ланге је ипак испуњује са одређеном теориском садржином. Он разликује субјективне и објективне факторе своје шеме. У субјективне факторе укључује потрошача чији се избор потрошње, односно тражња сваког појединачног производа, заснива на принципу равнотеже свих корисности (*utility*) по јединици дохотка који је за сваког потрошача дат; и укључује произвођача (привредни субјект, појединац, предузеће или група предузећа) чији се обим производње заснива на цени која је резултанта равнотеже тражње (тј. суме, агрегата индивидуалних корисности изражених у цени тражње) и понуде (зависне од параметарских цена трошкова производње који улазе у дати производ, и које, као што смо видели, имају свој крајњи економски извор такође у суми друштвене тражње). Објективни услов шеме равнотеже је сам механизам цена које аутоматски

реагују на отступања датих количина понуде и тражње доводећи их, путем сукцесивних приближавања, цени равнотеже која изражава једнакост понуде и тражње. У субјективним и објективним условима равнотеже лежи теориска основа Лангеовог система. Да би избегао дуалистичку субјективно-објективну концепцију трошкова и корисности Маршалове школе, као основе теорије вредности и равнотеже цене, Ланге је, везујући читав систем за субјективне елементе, — тражњу, а преко ње корисности, — прихватио монистичку али и субјективну теорију вредности аустриске, психолошке школе. Овој је додао емпирички метод сукцесивног приближавања датих количина које, у равнотежи, изражавају цену понуде и тражње, као објективни услов. Идеја је позајмљена од математске школе, пре свега од Леона Валраса (3). Али, вршећи теориске позајмице, Ланге је био принуђен да прихвати и претпоставке на којима поменуте теорије леже, и одмах затим да их ревидира, да би субјективне премисе индивидуалне економије учинио теориски прилагодљивим за анализу друштвених феномена. Тиме је он даље чинио претпоставке које су формално не само теориски већ и логички недопустиве, чак ако се ставимо на гледиште тих теорија. Тако је, напр., морао да ревидира претпоставку о неупоредивости корисности између потрошача која је фундаментална поставка савремене неомаргиналистичке субјективне теорије вредности (4), и да пође од претпоставке упоредивости корисности, да би добио квантификарајући принцип за суму тражње појединачних производа, тј. за друштвену равнотежу понуде и тражње. Та претпоставка неодржива је кад се узму у обзир основне субјективне теорије вредности, и наводи на мисао о научној неодрживости читаве теорије вредности грађанске економије и њеног практичног значаја — сем у вулгарне сврхе — као што се и самом Лангеу намеће (5).

Слабост теориских премиса Лангеове анализе одражавају се и на могућност практичних решења која предлаже, чак и кад би се занемарила логично-теориска неодрживост његовог система. Прихватити макар и измењену шему планске привреде на бази услова слободне потпуне конкуренције — значи уједно прихватити као *реалне* или *остварљиве* претпоставке тржишта на којима се остварује механизам конкурентне привреде. А те су претпоставке, пре свега, технолошки *нереалне*: непостојање услова перфектне деливности, хомогености и флуидности фактора производње; непостојање било каквог облика економског монопола. Оне су и друштвено историјски *нереалне* — јер не воде рачуна о утицају политичких критеријума, чија је прожетост са економским типична за стварне социјалне односе и снаге у оквиру којих се изграђује социјалистичка

(3) Leon Walras: Elements d'économie politique. Paris, 1926, стр. 65, 132—3, итд.

(4) F. Perroux: La valeur. Paris, 1942.

(5) Ако се ова претпоставка не прихвати, онда је, истиче Ланге, „немогуће свако разматрање значаја економске политике које иде преко чисто формалне подударности одлука и изводљивости њихове у пракси“, *op. cit.*, стр. 100, прим. 54.

економија. (Ланге, истина, истиче да његов систем има у виду већ изграђени социјализам земаља релативно високих производних снага, али напомиње да вреди и за систем прелазног периода.) Даље, у дужем периоду Лангеова шема по дефиницији искључује могућност производње при просечним трошковима који могу бити већи од тржишних цена. Међутим, једино је то могућа и теориска и практична солуција, ако се има у виду практична економска политика планирања: брз развитак основних привредних грана. Интегрираност привреде на бази друштвене својине на средствима за производњу допушта политику протекционизма извесних привредних грана у циљу општег бржег развоја читаве планске привреде. У вези с тим, примена принципа: цена дугог периода једнака просечним трошковима производње неадекватна је теориска основа у вези са било којом врстом привредне делатности широке скале производње где преовлађује или има сталну тенденцију пораста фиксни капитал, јер би то значило примену приватног критеријума и успоравања темпа привредног развитка који нема у виду потенцијалну тражњу (6). И најзад, не види се, као што с правом истиче Bettelheim (7), због чега је Лангеов систем, у основи статичан и не укључујући промене које проистичу из временског фактора, имун од циклуса криза, иако је тачно да тај циклус, због измењеног карактера расподеле друштвеног дохотка, стриктно заснованом на принципу продуктивности фактора производње, не може имати онакав карактер као у капитализму (што Bettelheim, опет, не узима у обзир). Зато нам изгледа да Лангеова шема не може да буде ни прихватљива практична основа за шему планске привреде у социјализму, јер не пружа елементе за брзи економски развитак.

Своје теориске и практичне закључке Ланге покушава да брани и критиком Марксове концепције теорије вредности која, по њему, не претставља задовољавајућу, ни теориску ни практичну основу за решавање друштвене дистрибуције у социјализму, тј. за планску шему. Наводећи познате Марксове ставове из *Капитала*, *Критике Готског програма* и писама др Кугелману о општем закону друштвене расподеле рада на различите привредне гране које важи за свако друштво, Ланге истиче да је Марксу потпуно јасан проблем друштвене расподеле у социјализму, али да његово схватање вредности, при којем се људски рад посматра као једини редак фактор производње, не даје задовољавајуће теориско решење (op. cit., стр. 132). На ту критику могло би се истаћи следеће. Прво, Ланге изгледа није довољно свестан разлика које Маркс у помнутим цитатима чини између општег карактера економских закона који делују као природне нужности и њиховог историског, релативног облика испољавања. Друго, Ланге који критикује Маркса због радне теорије вредности као основе његове теорије трошкова,

(6) В. напр. В. V. Krishnamurti: Pricing in Planned Economy. London, 1949.

(7) Ch. Bettelheim: Problèmes théoriques et pratiques de la planification. Paris, 1951, стр. 155 и даље.

цена и репродукције, уз извесне услове је признаје као потпуно теориски оправдану. „Интерпретирајући износ рада нужног да произведе извесно добро као граничну количину, сви трошкови могу бити сведени, у равнотежи дугог периода, на радне трошкове“ — истиче дословно (op. cit., стр. 133). Шта је, дакле, остало од критике Марксове концепције? Цена кратког периода, у коју је уведен елемент тражње, која отступа по дефиницији од свог вредносног облика, и која *није* предмет Марксове посебне теориске анализе. Она би морала да уведе претпоставке емпиричких односа на тржишту које Маркс управо искључује у својој општој теориској анализи капитала заснованог на услову: сума цена производње једнака суми друштвене вредности. Ту Ланге који иначе може дубље да сагледа револуционарни значај Маркових методолошких основа економске анализе (8), пада на позиције методолошки недопустиве критике Маркса од стране психолошке и математске школе (Böhm-Bawerk и Pareto).

У целини, са разлога изнетих горе, Лангеова шема плана у социјалистичким условима производње, не изгледа нам ни теориски ни практично подесна основа. Њен значај у побијању доктринарних предрасуда неолибералиста је неоспоран. И више од тога, она још једном доводи под знак питања значај читаве грађанске теориске мисли алтернативом: или субјективна теорија вредности има друштвени значај друштвене категорије (могућношћу самерљивости корисности) или је она скроз формалистичка теорија. Закључак се намеће сам по себи из горње анализе.

И. Максимовић

(8) O. Lange: *Marxian Economics and Modern Economic Theory*, Review of Economic Studies, Vol. II, No. 3, 1935.